

Mi történt?*

Kerekasztal-beszélgetés Bíró Friderika és Für Lajos

Búcsú a parasztságtól című kötetéről

M. KISS SÁNDOR: A kezembe vettem a könyvet, és egyszerűen örültem több okból kifolyólag. Kezdjük a küllemnél. Ritkaság az, amikor egy szép kiadású könyv jelenik meg a piacon, és ez tényleg szép, méltó kiadvány, érdemes megbecsülni. Ennek a könyvnek van tartalma, és ez is ritkaság. Nem könnyű olvasmány! Rendkívül sok minden van benne. Két dolgot emelek ki: az egyik, hogy Für Lajos és Bíró Friderika parasztságtörténetüket nagyon határozott értékrendre építették rá. Tehát van belső koherenciája ennek az anyagnak, logikusan lehet követni az okfejtést. Mellette pedig – ami még legalább ennyire fontos – nem szakbarbárok írták: különböző területekről rakták össze az anyagot, ami a parasztság szempontjától fontos, azt odaillesztették. A cím eléggé talányos, kiemeli a problémákat: *Búcsú a parasztságtól*. Mindjárt szembekerülünk egy kérdéssel: a parasztság ebben az esetben milyen fogalmat takar. A parasztságtól elbúcsúzunk, viszont ennek a történetnek van folytatása, ez önmagában is izgalmas. Van itt egy nagyon erős cezúra: 1944 decembere. Én egyetértek azzal, hogy a kommunizmus történetét 1944 decemberétől kell számítani, az első választásokig, tehát 1990 márciusáig. Ezen időszakon belül, ugyanazon a stratégiai célért – aminek az egyik legfontosabb része a parasztság szétverése volt – harcoltak különböző taktikai eszközökkel az ország irányítói. A történés személy nélkül nem létezik, tehát emberek cselekednek, s ezen a ponton már belép a szubjektum, a szerző személye. Donát Ferencsel megbocsátóbb Für Lajos, mint amennyire megbocsátó Erdei Ferencsel szemben. Dálnoki Miklós Béla tábornokkal például,

BÁRTH JÁNOS (1944) néprajzkutató, múzeumigazgató.

BÍRÓ FRIDERIKA (1943) néprajzkutató, muzeológus, a Szentendrei Szabadtéri Múzeum munkatársa.

HAJAGOS CSABA levéltáros a Bács-Kiskun megyei levéltárban.

M. KISS SÁNDOR (1943) történész, egyetemi tanár. A RETÖRKI főigazgató-helyettese.

MOLNÁR M. ESZTER kutatótanár, publicista, költő. A Kovács Imre Társaság tagja.

PAPP ENDRE (1967) kritikus, a *Hitel* felelős szerkesztője.

* Elhangzott a Magyar sors – parasztsors című konferencián Budapesten, az Uránia Filmszínházban, 2014. szeptember 19-én.

aki 1947 decemberében átmegy az oroszokhoz, kegyetlen jelzőkkel bánik el. Lehetett, valami másfajta tudás, másfajta felfogás az egyes megállapítások mögött, mint amit adott esetben a történész gondol.

BÁRTH JÁNOS: Egy háromkötetes műről beszélgetünk, ez a *Búcsú a parasztságtól*. Az első kötetet Für Lajos írta, alcíme: Történelmi esszé. A második kötet interjúkat tartalmaz abból a világból, amikor a parasztság felszámolódtól – nagyon ronda világ volt. Ezt próbálják ezek a bizonyos interjúk megjeleníteni, érzékeltetni. A harmadik kötet forrásokat ad közre szintén ebből a nagyon nehéz időből, az 1950-es évek tájáról. Én mint néprajzkutató – és agrártörténésznek is nevezhetném magam – az első kötethez próbálok szólni, és annak is gyakorlatilag az első feléhez. Nem a XX. századi problémákat tárgyaló részhez, hanem a régi, az ezeréves magyar paraszttörténet áttekintéséhez. Az első kötet kb. ötszáz oldalon tárgyalja a magyar parasztság történetét Szent István korától 1961 tájáig. Ebből az első háromszáz oldal mondja el 1945 tájáig a históriát, az utána következő kétszáz oldal a fölszámolódsági folyamatot, az ötvenes éveket tárgyalja. Az ezer esztendő magyar paraszttörténet áttekintése nem előzmény nélküli a magyar paraszttörténeti irodalomban. Hetvenhárom évvel korábban már született egy ilyen mű, pontosan 1940-ben, Szabó István írta. Az a Szabó István, akinek Für Lajos kiváló tanítványa volt. Ma reggel a polcomról levettem ezt a bizonyos kis könyvecskét, a Magyar Szemle Társaság Kincsestár sorozatában jelent meg. Már a kiadója is mutatja, hogy a magyar úri középosztály számára készült, felvilágosító irodalomként arról, hogy mi is az a paraszt, és hogy mi jellemezte a históriáját az elmúlt évszázadokban. Nagyon jó könyv. Nemzedékek nőttek fel ezen a munkán, mai is el lehet még olvasatni egyetemi hallgatókkal. Ez egy esszészerűen megírt könyv, mégis rengeteg anyagot tartalmaz, és nagyon szép megfogalmazásokat, Szabó István máig érvényes megfigyeléseit tartalmazza. Nos, Für Lajos tehát hetvenhárom év után arra vállalkozott, hogy hasonlót írjon. Érdemes egymás mellé tenni a kettőt: egy picike és ez a nagy, vastag. Ezek ugyanarról szólnak. A professzoré és a tanítványé. Tehát Für Lajos bővebben foglalkozhatott ezzel a dologgal, bővebben írhatta meg, sokkal nagyobb terjedelemben állt a rendelkezésére. De sokkal nehezebb volt tőle a feladat is, mert Szabó István annak idején valahol a jobbágyfelszabadítás után befejezte művét. Találunk néhány szép oldalt a könyv végén, amelyekben a jövőre próbál következtetni, jósolni, de ennél tovább nem megy. Für Lajosnak száz oldalon kellett foglalkoznia a jobbágyfelszabadítás és az 1945 közötti időszaknak szerteágazó gazdaságtörténeti részével. Nem könnyű olvasmány, de át lehet rágni magunkat rajta. Egy nagy összefoglalás, amit kapunk. Sorra veszi azokat a csomópontokat, amelyek a magyar parasztság történetében fontosak voltak. Mik voltak ezek? A jogilag egységes jobbágyság kialakulása a XIV. század közepére, ezzel párhuzamosan a falurendszer kiépülése, a falvak sokaságának megjelenése a Kárpát-medencében és hasonló témák. Nagy súlyt kap a könyvben a Dózsa-féle parasztfelkelés és annak következményei. Vele összefüggésben a mezővárosok középkor végi szerepe, népvonzó hatása és a köznemesség ezzel

kapcsolatos ellenvetése. Az újkornak hallatlanul fontos eseménye Mária Terézia úrbérrendezése. Részletesen vizsgálja, mert máig tartó hatása volt. A következő nagy állomás a jobbágyfelszabadítás, amely nemcsak az 1848-as áprilisi törvényekből állt nyilvánvalóan, hanem az utána következő húsz év rengeteg pereskedéséből, amelyet a falvak a földesurakkal vívtak. Ennek különféle oldalhajtásaival is bajlódik Für Lajos, hiszen ezekben rengeteget kutatott, többek között a majorsági zsellérek problematikájának megoldódását.

Miért volt nehéz feladata Für Lajosnak? Aki már próbálta, az tudja, hogy milyen nehéz feladat az elmúlt százötven év több száz könyvének, tanulmányának, apró kis cikkekcskéjének, mindenféle eldugott írásának az összegyűjtésével, átolvasásával, elemzésével új megfogalmazásokat adni, és valamiképpen elmesélni mindezt a mai embernek. Für Lajosra ez a penzum várt. Ilyen értelemben nehezebb dolga volt, mint Szabó Istvánnak, hiszen utána jött a nagy korszak a magyar paraszttörténet-írásban. Az 50-es és a 60-as években hallatlanul nagy művek születtek. Magától Szabó Istvántól például a *Falurendszer kialakulása*, *A középkori magyar falu* vagy Erdei Ferenc parasztságtörténete és hasonlók. Éppen Szabó István tanítványai vitték tovább ezt a tudományágat. Sokan menekültek ebbe a szakirányba, mert afféle osztályharcosnak látszhattak, még akkor is, ha nem erről volt szó. Túlírt tudományágról beszélhetnének némi túlzással. Ezt a sokaságot próbálta Für Lajos összefoglalni. Mindezt esszé-stílusban adta elő, legendás esszéstílusában, amely nagyon olvasmányossá teszi ezt a könyvet. Ennek az előadásmódnak van még egy sajátossága: végig jellemző rá a parasztság tisztelete, szeretete és a nemzeti szellemiség.

M. KISS SÁNDOR: Lábjegyzetek nélkül – a történészek tudják, ez mit jelent! Nehezíti a dolgot, ugyanakkor könnyíti is egyben a két történeti idő egymásra vetülése. Az esemény vizsgálata, a maga idejében, az iratanyag alapján, illetve visszatekintve egy más aspektusból, egy pár dolgot már meg is értve. Az 1945-ös földosztás iskolapéldája ennek: nem volt ember, aki ne örült volna akkor, és vajon hányan tudták, mi lesz belőle. A szerző ugyanazt a történetet két szempontból is vizsgálja.

BÍRÓ FRIDERIKA: Nagyon nehéz helyzetben vagyok, mert Sándornak – aki engem nagyon megdicsért – ellent kell mondanom egy kicsit, mégpedig azért, mert a második kötetben, sőt a harmadikban is, mindenki számára világos lesz majd, hogy teljes egészében Für Lajos gondolatait követtem. Muszáj, hogy elmondjam, nem az én ötletem volt, hanem teljes egészében ő tervezte meg ezt a három kötetet, én csak vakon követtem őt negyven éven keresztül. Itt vannak közöttünk nagyon kedves kollégák és barátok, akik velünk együtt végigigazulták és végigkövették ezt a munkát. Találkozásunkkor, harminckilenc évvel ezelőtt, már elmondta nekem a *Búcsú a parasztságtól* témájának a kutatási tervét, amely engem annyiban érintett, hogy megkérdezte tőlem, hogy segítenék-e neki abban, hogy bizonyos kérdésekre, néprajzi gyűjtőútjaim során, választ keressek falvakban, a parasztoknál. Összeállított egy kérdőívet a saját kutatásai érdekében. A második kötet születése teljes egészében a kérdőívre épült. Akárhányszor

elmentem néprajzi gyűjtőutakra, vittem a kis magnót, vittem a szalagokat, vittem a kérdőívet, és ha volt rá idő, kérdeztem. Sokan segítettek kollégák, főiskolai, egyetemi hallgatók, tehát végül is harmincegynéhány év múlva egy egész csapat munkája alkotta a könyv vázát, illetve tartalmát. Olyan időben sikerült ezt a gyűjtőmunkát elkezdni, mikor még nem történt meg a rendszerváltás. Az emberek nagyon nehezen válaszoltak, vagy elkenték a választ, ha az ember olyanokat kérdezett, hogy miért szerette a kisüzemet, mit jelentett neki az ott végzett munka, mit gondolt akkor, amikor fölszámolták a kisüzemet, amikor elvették az állataikat, a földjeiket, vagy éppen mit érzett akkor, amikor megalakult a téesz, és még sorolhatnám a kérdéseket. Nagyon nehezen indultak ezek a beszélgetések, de később, amikor megismertük egymást, és megismertek engem, rájöttek, hogy nem vagyok provokátor vagy feljelentő, akkor szépen megnyíltak. Elmondtak sok nagyon érdekes dolgot az érzéseikről, a történeteikről, a családjukról, de természetesen a kérdések egy része a néprajztudománynak azokat a módszereit is érintették, melyekkel mi dolgoztunk egyébként is. Amikor lehetőségünk volt rá, hogy a könyvet összeállítsuk megjelentetésre, kiderült, hogy majdnem 4500 oldalnyi gépelt szöveg jött össze ezekből az interjúkból. Ezeket kellett szétválogatni a kérdések alapján, a különböző kérdéspontokra válaszolva. Nagy, de borzalmasan érdekes és nagyon szép munka volt.

MOLNÁR M. ESZTER: Nagy tiszteletemet fejezem ki Friderika asszonynak, és tisztelettel emlékezem Für Lajos tanár úrra is, akit személyesen ismertem. Ez a három könyv az agrárpolitika-történetnek kiemelkedő szintű összefoglalása. Az imént Bárth István fölmutatta Szabó Istvánnak a kis könyvét. Nekem, aki irodalompolitikával és filozófiával foglalkozom elsősorban, eszembe jutott Machiavellinek a *Fejedelem* című tanulmánya, amely csupán hetven oldal, mégis a politikatudománynak az alapja volt és lesz. Arisztotelész *Politika* című műve ugyancsak vékony kis kötet. Mint katolikus ember a papokkal elég jó kapcsolatban vagyok. Ismertem egy nagy tudású jezsuita papot, aki hét nyelven beszélt. A jezsuiták, tudjuk, a legnagyobb politikusok. Kérdeztem az atyától: Mit tanulnak önök, mint jezsuiták a politikatudományból? Hát, azt mondja, semmit. Szent Ignácnak van hetven oldala, azt harminchárom éves korunkig tanuljuk. Végeredményben Szabó Istvánnak az a kis vékony kötete is ilyen alpmunka. Engedtessek meg nekem – aki Áchim L. András és a Kovács Imre kapcsán foglalkozom parasztpolitikával –, hogy ezt mondjam. Für Lajosék kötetükben két nagy tudóst emelnek ki: Győrfi Istvánt és a Szabó Istvánt.

Az agrárpolitika-történeti szövegben, azaz a parasztság történetében, engem egy dolog érdekelt tulajdonképpen: én a polgár parasztot kerestem mindenütt. Tehát engem egy konkrét kérdés foglalkoztat a parasztpolitikát és a parasztság történetét illetően. Én egységben látom a parasztságot. A parasztegységnél fordul a parasztpolitika. Milyen érdekes, hogy mind Áchim L. András, mind Kovács Imre a parasztegységről beszélnek, és erre alapozzák az egész munkásságukat. A Nemzeti Parasztpárt megalakulásakor Kovács Imre azt mondta, hogy azért jöttünk ide, hogy a parasztság között békességet és egységet teremtsünk.

Az első kötet kapcsán két meglepetés ért. Az egyik a nemzetiséggel, a másik Erdei Ferencsel kapcsolatos. Két politikus, Erdei Ferenc és Kovács Imre az, aki az újkori politikatörténetben a parasztpolgárságot érti, beszél is mellette, jól is látja. Für Lajos tanár úr Erdeinél kifogásolható pontokat lát, hiszen ő nem tartja rendnek vagy osztálynak a parasztságot. Véleménye szerint a vagyoni különbségeken túl tekintve csak életmód kérdése a meghatározás. Erdei Ferenc szerint a parasztnak a vérében van a munka. A munka, a szabadság és a föld. Ezt elfogadja Für Lajos is, de én is azt mondom, hogy a Tanár úrnak van igaza Erdeivel szemben. Én nagyra tartom ennek ellenére Erdei tudományos munkásságát, főleg a településszerkezetről írottakat.

Az egész könyv alapkérdése: 8-900 éves folyamatot hogyan lehetett felszámolni ilyen rövid idő alatt? Nem szerves fejlődésről van szó, ezt mindenki meg tudja állapítani.

A nemzetiségekre vonatkozóan egy mondat. Kiktől vesszük mi át azokat a szavakat, melyek a parasztság attribútumához tartoznak? Für Lajos azt írja, a szlávoktól legkevésbé. Nekem ez újdonság volt, és igaza volt itt is a szerzőnek, s ez sincs a tudományban máshol így leírva. Tehát nagyon sok új adat van a könyvben, mondom, most a nemzetiségi kérdés oldaláról.

M. KISS SÁNDOR: Még a hetvenes években Győrfi Sándoréktól hallottam a szárszói találkozó kapcsán, hogy Németh Lacinak igaza volt, de Erdei Ferinek igaza lett. Azóta sem tudom, hogy miben... 1945-ben az Erdei neve által fémjelzett társaság, hatalomra kerülve, a Horváth János-féle ifjúságiakat eljuttatta Recskre. Később, amikor mindenki rájött arra, hogy nagyot tévedett, összefogtak és megbékéltek. Szóval, itt vannak ezek a veszélyes dolgok, az isten verte magyar történelem a földkérdéssel együtt. Így kerek ez a történet, sajnós.

PAPP ENDRE: Szinte úgy olvastam az első kötetet – talán nem blaszfémia –, mint egy történelmi regényt, hiszen rendkívül olvasmányos. Bárh János meghatározása nagyon pontos: ez egy történelmi esszé. Szerintem, ha nem is élesen, de elég karakteresen kettéválik ez a könyv. Van egy történelmi része, amelyet valóban a történész ír, egészen 1944-ig, és utána következik egy zárófejezet, melyet már – megítélésem szerint – nem a történész ír, hanem inkább egy alapos történelmi ismeretekkel rendelkező ember, aki maga is érintett ebben az ügyben. Ez utóbbi már egy szenvedéstörténet inkább az én olvasatomban, amelynek akár esztétikai vetülete is lehet. Elhangzott már, hogy Für Lajos nagyon szereti a parasztokat. Valóban így van, ez a rokonszenv szinte sugárzik a könyvből. Gyakorlatilag a paraszt nézőpontjából írja meg a több évszázados történelmüket. Itt a nagypolitika, a nagy történelem csak annyiból érdekes, amennyiben a parasztok sorsát befolyásolja. Arról van szó mindenekelőtt, hogy miként változik a parasztnak a gazdasági-társadalmi helyzete. Megjegyzem még, hogy a rendi világról efféle, szinte lírai szárnyalású apológiát még sosem olvastam. Für Lajos azt érzékelteti, hogy a parasztnak az volt az igazi világuk. Hiába történt meg a jobbágyfelszabadítás, és köszöntött be a látszólagos jogi egyenlőség, talán nehezebb helyzetbe kerültek, a szocializmus időszaka alatt pedig gyakorlatilag elpusz-

tultak. Für Lajos kimondja, hogy a parasztságnak örökre vége van. Ez egy nagyon karakteres, határozott kijelentés.

Lehet-e folytatás, vagy sem? Úgy gondolom, azért ilyen fájdalmas ez a befejező rész, mert végérvényes: nincs folytatás, állítja. Belenéztem a kortárs szociológus, Kovách Imre *A vidék az ezredfordulón* című könyvébe, ahol három szempontból bizonyítja, hogy a hagyományos értelemben vett parasztság sorsát, a parasztság társadalmi, gazdasági pozícióját, helyzetét nem lehet folytatni. Most is léteznek mezőgazdasági termelők, de ezek nem parasztok. Gazdasági szempontból azért nem, mert a paraszt elsősorban önellátásra termelt, bár a felesleget nyilván piacra vitte, ugyanakkor vegyes gazdálkodást folytatott. A mostani mezőgazdasági vállalkozók-kistermelők elsősorban specializálódnak, és mindent a piacra visznek. Céljuk nyilvánvalóan az azért kapott pénz begyűjtése. Társadalmi szempontból annak idején domináns volt a parasztság, a XVIII. században – írja Für Lajos – gyakorlatilag parasztország volt Magyarország 90 százalék körüli paraszti népességgel. A mostani mezőgazdasági dolgozók társadalmi súlya csekély. Nagyon kevesen vannak, és szinte jelentéktelenek, a politikai befolyásuk ehhez hasonlít. Kulturális tekintetben pedig volt egy népi, falusi kultúra, amely autonóm volt, önálló, sajátos arculatú. Hogy mi van most a faluban kultúra helyett...? Egy lebutított populáris kultúra romjain tengetik ott az emberek az életüket. Azért merem ilyen bátran mondani, mert magam egy százfős kis faluban élek. Úgy veszem észre, hogy európai tendenciákkal összehasonlítva a tradicionális értelemben vett, hagyományos parasztság mindenhol visszaszorult, talán azt is lehet mondani, hogy el is tűnt. Für Lajos azért annyira haragos, mert Magyarországon elősegítették ezt az eltűnést diktatórikus, brutális eszközökkel. Ő igazából egy életminőséget sirat, egy életminőség eltűnését.

Mit jelentett a paraszti sors? Igazából autonómiát, bizonyos szabadságot, a munkaszervezés önállóságát. Végül is a földművelőnek volt birtoka, és ő szabta meg irányát saját tevékenységének. Hiába volt kiszolgáltatott – nyilvánvalóan a hatalomnak, az időjárásnak, a piacnak, sok mindennek –, de igazából ez egy autonóm létezés, a természettel való összhang. A kisközösségi harmónia szintén elvész a parasztsággal, hiszen a parasztság jellemzően kisközösségekben élt. Mit kap ehelyett a XX. vagy a XXI. század embere? Globalizációt, szekularizációt, elidegenedést, tömeglételet, és még lehet sorolni az efféle varázsszavakat. Für Lajos szemében ez a változás visszaesést jelent. Ami még lényeges, hogy a parasztsághoz köt három nagyon fontos dolgot, ami az európai civilizációt fémjelzi. Egyrészt a kereszténységet élteti a parasztság: a legnagyobb tömeg, amely a keresztény vallást képviseli. További két jelentős minőséget hozott létre még az európai történelem folyamán: a jogegyenlőséget és a nemzeti eszmét. Én most a nemzeti eszmére hegyezem ki a mondanivalómat. A modern nemzeteszme azt jelenti, hogy a nemesi nemzeteszmet kiegészítjük a parasztsággal, mintegy beemeljük őket a nemzetbe. A modern nemzeteszme jogi egyenlőséget, kulturális és anyanyelvi közösséget jelent. A parasztság pusztulása a nemzeti eszme fenntarthatóságát is veszélyezteti a továbbiakban. Für Lajos azt írja, hogy a háromezer éves európai

civilizációnak valamiféle súlyos válsága ez, vagy talán már a vége is. Valami minőségileg más fog következni. Ő ennyire súlyosnak látja ezt a veszteséget.

Ha már a nemzeti eszméről beszélünk, véleményem szerint a nemzeti eszmét a XXI. században kulturális alapon tudjuk megfogalmazni. Egy kulturális fogalommal van dolgunk, egy anyanyelvi, kulturális közösséggel. Közös részesezés ez a múltból, s ha szigorúbban akarjuk venni, akkor valamiféle sorsközösséget is feltételez a nemzethez tartozás. Für Lajos számomra nem elsősorban történész, én nem ismertem őt, nekem elsősorban a rendszerváltó értelmiség egyik meghatározó alakja. Ha így vizsgálom, akkor azt látom ebben a könyvben, hogy vészjelzése a nemzeti eszmére is vonatkozik. A nemzeti érzelmű értelmiség mit képviselhet a jövőben, hogyan képviselheti a nemzeti eszmét? Hiszen az az idő már elmúlt, amikor rá lehetett mutatni arra, hogy én persze a népből jövök, a népet képviselem – mert nincs nép. Mit nevezünk népnek? Hasonló terminológiai kérdés például: mit nevezünk parasztnak. Ezek a fogalmak történelmileg mindig módosulnak, azért is nehéz úgy definiálni, hogy a parasztság története már pedig ekkor kezdődik, és ekkor ér véget, hiszen a kifejezés, a fogalmon értett tartalom mindig módosul. Kétszáz éve kultúrharc folyik Magyarországon: létezik egy népi indíttatású, organikus nemzet-, illetve kulturális felfogás. E szerint az a teljes kultúra, amely a népből ágazik föl. Viszont Magyarországon van egy másik, nagyon határozott felfogása a művelődésnek, amely egy másoló kultúrát képvisel: mindig Nyugatra tekint, egy fejlettebbnek látott társadalomból és kultúrából próbálja importálni a tartalmakat, és erre a mintára gyárt magyar változatokat. Ez a konfliktus, ez a harc legalább a felvilágosodás óta tart. Gondoljunk Batsányi Jánosra – „Vigyázó szemetek Párisra vessétek!” – vagy Besenyei Györgynek a megállapítására, hogy egyetlen nemzet sem lett tudós csak a saját nyelvén. Ez a kétfajta megközelítési mód ma is él. A nemzeti eszméhez való közelítés mögült eltűnik a nép. Most önmegvalósító, élményszerző individuumok alkotják zömében Magyarországot, ezt nevezzük lakosságnak. Hogy miként lesz ebből nemzet, azaz egy minőségileg más fogalom: ez az igazi probléma a jövőre nézve. Für Lajos könyve ennek a problémának a megszületésére koncentrált. Ahogy eltűnik a parasztság, nem lehet már automatikusan hivatkozni arra, hogy mi a népből származunk, és hogy innen merítjük a kulturális azonosságtudatunkat.

M. KISS SÁNDOR: Elég nehéz ez a kérdés, tényleg érdemes lenne végiggondolni, mert Lajos valóban ilyen értelemben mondja azt, hogy búcsú a parasztságtól. De hát itt volt egy 1990-es fordulat is, meg volt a privatizáció. A földön valakik élnek és termelnek, és azoknak is van értékük. Nekik vajon mi közük van hozzám, a népi értelmiséghez? Tehát ez nem egy lejátszott parti még. Amit mondasz, annak van egy számomra is veszélyes következménye, ami most már, túl a könyvön, azt a kérdést veti föl, hogy van-e a népiségnek Magyarországon jövője?

HAJAGOS CSABA: Első körben én is nagyon szépen köszönöm ezt a munkát, igaz, Für tanár urat már nem ismerhettem, de a szakdolgozatom befejeztével sikerült végigfutnom ezen a könyvön. Begyűjtés, beszolgáltatás, népbírótság –

hasonló témában írtam a szakdolgozatomat. Én is egy kisebb faluban élek, Kecskemét mellett. Egy kétezer fős falu, Nyárlőrinc történetét dolgoztam fel 1950 és 53 között. Számomra az fogalmazódott meg elsőre – amit M. Kiss tanár úr is mondott az előbb –, hogy akik most még termelnek és hisznek ebben, ha ők ezt végigolvassák bokros teendőik mellett, akkor öbennük ez milyen hatást kelt, mondjuk, ha csak a címdalát olvassák el? Mert ők parasztnak tartják magukat, én ebben hiszek a mai napig, és látom is, hogy így van. Lehet, úgy érzik, hogy nekik most emlékművet állít ez a munka, és ezek után kereshetik a legitimitásukat. Látom egyébként a nagyszüleimen is, hogy ők ebben a munkában dolgoznak és hisznek. Nagyon sok gondolat kavargog bennem, mert én igyekeztem, tényleg becsületesen kicédulázni és végignézni ezt a könyvet. A Bács-Kiskun megyei levéltárban dolgozom mint levéltáros, és az MSZMP Bács-Kiskun megyei bizottságának anyagát rendezem jelenleg. Mielőtt ennek nekifogtam, végigolvastam ezt a munkát. Mert úgy éreztem, hogy ez adja meg a tiszta talajt ehhez a munkához. Éppen a múlt héten akadt a kezembe egy olyan lelkipásztornak könyve, aki a kecskeméti népbíróságon elítélt parasztagdáknak volt a lelki vezetője Recskén. Az imakönyvben, egy vércseppes papíron, megtaláltam Recsk melletti vasúti menetrendet, a vonatok járásának időpontját. Úgy gondolom, Für Lajosnak és Bíró Friderikának a legnagyobb célja azért abban is van, hogy ne csak egy olyan emlékművet állítsanak, amelyhez le lehet tenni egy gyertyát vagy egy szál virágot. Ez a mű sebeket szakít föl. Egy Szent Pál-i idézet jutott az eszembe: a harcot megharcoltam, a pályát végigfutottam. Amit az utolsó részben olvashattunk, arról úgy érzem, hogy korábban a hit, a tápláló lelki erő fogta össze őket, mely a vallás által ezekben az emberekben működött. A legnagyobb probléma a mai napig is, hogy ezt a fajta hitet, szabadságot és tápláló lelki erőt ölték ki ebből a társadalomból, és én bízom benne, hogy nem búcsúztunk el véglegesen ettől a parasztságtól.

BÍRÓ FRIDERIKA: Mind a kettőjüknek köszönöm a véleményüket, mert tulajdonképpen mindazt, amit maguk mondtak, igaz. Esetleg más szavakkal, más gondolatokkal, de valóban: Für Lajos így gondolta, ezt akarta elmondani. Ezt mondták el azok a parasztnak is, akikkel mi az interjúkat készítettük. Amikor a könyv írásának a végére értünk, nagyon sokat beszélgettünk. Ő kérdezte tőlem, én kérdeztem tőle, hogy tulajdonképpen mi is történt? Ültünk órákon keresztül, és próbálta nekem magyarázni, és próbáltam én neki, és valahogy mindig csak arra lyukadtunk ki, hogy mi történt. Mi történhetett a parasztsággal, hogy így szétesett, hogy nekünk búcsúzni kell? És így, ahogy ő búcsúzott, és akként, ahogy a parasztnak saját maguk búcsúztak. Én úgy próbáltam erre választ adni, hogy valami szétesett. Egy-két kisebb tanulmányban írtam erről: kiesett az életükből a rend, valami fölborította, megbontotta azt a ritmust, melyet évszázadok termeltek ki, és ivódott beléjük. És kiveszett belőlük az a közösségi érzés, az a láthatatlan erő, amelyet maguk más szavakkal fejeztek ki, amely összetartotta őket. Én ebbe a kifejezésbe kapaszkodom bele most, a láthatatlan erőbe, amely egy kis közösséget vagy egy nagyobb közösséget, kis és nagy falvak

népét összetartotta és összekötötte évszázadokon keresztül. Amikor még tudták, hogy mikor kell vetni, mikor kell aratni, mi határozza meg, hogy egy héttel hamarabb vagy később, mit jelent, amikor a pacsirta megszólal először, és mit jelent az, amikor virágzik valami. Ugyanakkor mit történik akkor, amikor meghallom a templomban, hogy mi történt a szomszédasszonnyal. A közös munkák emléke, amikor tudták, hogy mit jelent, ha elindul a cséplőgép, mikor kell elkezdeni kaszálni. Tehát én akkor úgy éreztem, hogy igen, valamit kiöltek. Ezzel fejeztem be a második kötetnek az előszavát. Talán majd valamikor megtudjuk, mi történt. Idén január közepén döntöttem el, hogy befejezem ezt a munkát, és megpróbálom megcsinálni a harmadik kötetet annak ellenére, hogy abszolút nem az én területem, nem kizárólag történésznek kellett volna ezt csinálnia. De mégis megpróbáltam a férjem gondolatmenetét valahogy átvenni. Hatezer oldalnyi levéltári dokumentumot néztem át, amely az előző évek kutatásai során gyűlt össze az ország különböző részeiből. Az 1945 és 61 közötti időszakra vonatkozó tanácsi iratok, perek, a közellátást veszélyeztető büntettekért elítélteknek a pereit, és sorolhatnám tovább. Olvastam és olvastam Győr-Sopron, Zala, Vas különböző levéltáraiból való iratokat. Egyszer csak csodálkozást éreztem, hogy mindebbe nem örültek bele. Mert az egyik utasítás után kellett a másik utasítást betartani vagy véghezvinni; mikor doboltak, akkor ide kellett rohanni, amikor fűtültek, akkor oda. Mikor a hangosbemondó mondta, akkor el kellett menni reggel hétkor rádiót hallgatni... – és ez így ment nap nap után, hétről hétre, hónapról hónapra, évről évre. Beadás, börtön stb. Valami olyasmi történt, hogy kibillentették az embereket életük üteméből. A hit, a lélek, a család, a munka rendjét teljesen felborították. Megzavarodtak. Hirtelen az évszázados beidegződött ritmus, rend felborult. Nem tudom, hogy visszahozható-e?

Egy egészen kis történetet szeretnék elmondani. Néhány évvel ezelőtt, Vas megyében, Magyarföldön, ahol azóta már egy templom is felépült, legelőször egy kis haranglábat építettek föl, nem valami helyett, hanem egy új haranglábat. Teljesen a nyugat-dunántúli, őrségi, zalai építészeti stílusnak megfelelően. Ennek a haranglábnak az avatására, egy beszéd tartására kértek föl. Tizenhét család lakta vagy még annyian se, de nagyon sokan betelepültek, pl. Rátóti Zoltán színész, Rudolf Péter meg mások, még külföldiek is. És valahogy nekem össze kellett hozni ezt az egész jelenséget ebben a kis avatóbeszédben. Akkor megkockáztattam ugyanezt a gondolatot. Kifejeztem a reményt, hátha egyszer – annak ellenére, hogy ennyi idegen is betelepült a faluba –, a harangláb építése kapcsán talán összetalálkoznak, és talán azt a láthatatlan erőt, valamilyen módon, ha nem is azt a régit, de vissza lehet hozni. És néhány év múlva fölépült ugyanebben a faluban egy csodálatosan szép ökumenikus templom, amely ma már évek óta működik, és bizonyos hagyományt teremtett. Könnyen lehet, hogy ez az idegen társaság és a régi őslakosság valahol összetalálkozott, és reménykedni lehet, hogy az a láthatatlan erő valahol újjászületik. Azt nem tudom, hogy a mezőgazdasági munkával foglalkozó jelenlegi falvakban ez a láthatatlan erő megjelenik-e vagy megszületik-e? Ma más módszerekkel dolgoznak, nagyüzemmel, de ha ez nincs, ha ez nem jön össze, akkor tényleg vége van.